

KLASICI TEOLOGIJE I.

Copyright © 2004, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb
Sva prava pridržana

Nakladnik

Golden marketing-Tehnička knjiga
Jurišićeva 10, Zagreb

Za nakladnika

Ana Maletić

Recenzenti

dr. sc. Ivan Kordić
dr. sc. Stjepan Kušar
dr. sc. Tomislav Z. Tenšek

Naslov izvornika:

Klassiker der Theologie
Erster Band: Von Irenaus bis Martin Luther

© C. H. Becks'sche Verlagbuchhandlung (Oscar Beck), München 1981

ISBN 953-212-005-X

KLASICI TEOLOGIJE

KNJIGA PRVA
OD IRENEJA DO MARTINA LUTHERA

Priredili

Heinrich Fries i Georg Kretschmar

Prevela s njemačkog

Ljiljana Matković-Vlašić

Stručna redakcija i predgovor

dr. sc. Ivan Kordić

Golden marketing-Tehnička knjiga
Zagreb 2004.

Sadržaj

Predgovor hrvatskom izdanju	7
Uvod	11
<i>Norbert Brox</i> : IRENEJ († oko 200)	13
<i>Georg Kretschmar</i> : ORIGEN (oko 185–254)	25
<i>Peter Stockmeier</i> : ATANAZIJE (oko 295–373)	41
<i>Jouko Martikainen</i> : EFREM SIRSKI (306–373)	56
<i>Wolf-Dieter Hauschild</i> : GRGUR NAZIJANSKI (oko 329/330–390)	69
<i>Gerhard May</i> : GRGUR IZ NISE (331/340 – oko 395)	81
<i>Heinrich Fries</i> : AUGUSTIN (354–430)	92
<i>André de Halleux</i> : ĆIRIL ALEKSANDRIJSKI († 444)	115
<i>Karl-Hermann Kandler</i> : HUMBERT A SILVA CANDIDA (oko 1006 –1061)	131
<i>Richard Heinzmann</i> : ANSELMO CANTERBURYJSKI (1033/34–1109)	144
<i>Ulrich Köpf</i> : BERNARD IZ CLAIRVAUXA (1090–1153)	158
<i>Werner Dettloff</i> : BONAVENTURA (oko 1217–1274)	171
<i>Ulrich Kuhn</i> : TOMA AKVINSKI (1225–1274)	183
<i>Werner Dettloff</i> : JOHANNES DUNS SCOT (1265/1266–1308)	195
<i>Johannes Karl Schlageter</i> : WILLIAM OCCAM (oko 1288 – oko 1348)	205
<i>Dorothea Wendebourg</i> : GREGOR PALAMAS (1296–1359)	217
<i>Ulrich Horst</i> : TOMA DE VIO CAJETAN (1469–1534)	232
<i>Johannes Brosseder</i> : MARTIN LUTHER (1483–1546)	246
<i>Robert Stupperich</i> : FILIP MELANCHTHON (1497–1560)	273
<i>Alexandre Ganoczy</i> : JEAN CALVIN (1509–1564)	286
<i>Gustavo Galeota</i> : ROBERT BELLARMIN (1542–1621)	300
<i>Günther Gassmann</i> : RICHARD HOOKER (1554–1600)	313
<i>Peter Hauptmann</i> : PETRUS MOGILAS (1596–1646)	325
Imensko kazalo	337
Pojmovno kazalo	346
Bilješke o autorima	355

Predgovor hrvatskom izdanju

Teologija je znanost koja svoje ishodište i svoj temelj nalazi u vjeri u Božju opstojnost, koja se u svojoj tajni i tajnovitosti manifestira na različite načine. Ta činjenica sama po sebi upućuje na to da ona ne pruža znanje, koje bi bilo eksperimentalno pokazivo i dokazivo, nego je velikim dijelom pokušaj razumijevanja nerazumljivoga, shvaćanja neshvatljivoga, prihvaćanja neprihvatljivoga. I makar to, osobito u suvremenom svijetu, zvučalo apsurdno i paradoksalno, i u teologiji i u vjeri uvijek se radi o čovjekovoj stalnoj potrebi da nađide ono iskustveno, transcendirano ono imanentno. Pritom on i na ovom području nastoji steći znanje, koje će moći prenositi sustavno i metodički, što se događa ne samo u činima propovijedanja i bogoslužja religijske zajednice nego i u teološkom promišljanju vjerničkih i religijskih sadržaja. Pogotovo što se, unatoč dominantnosti suvremene sklonosti prema empirističkom pozitivizmu, pojam znanja i znanosti ne može ograničiti na eksperimentalno, prirodnoznanstveno, matematički, kvantitativno i nevrjednosno dostupne sadržaje.

Predmet teologije, čin i sadržaj vjere, razlikuje se, dakle, od svih drugih predmeta promišljanja. On je nedvojbeno psihološka i povijesna činjenica i onda kad se vjera odbacuje bilo kao kulturološki fenomen, kao zastarjela i otuđena ideologija ili kao iracionalna zabluda. Naime, nju je i moguće i potrebno istraživati metodičkom refleksijom. A znanstvenost teologiji ne oduzima ni činjenica da je ona prije svega vjerničko promišljanje čina i sadržaja vjere. Naime, ni snažna prožetost vjerom ne isključuje kritičku refleksiju i misaoni otklon od onoga što se vjerničkom doživljaju čini samo po sebi razumljivim.

Svaka teologija je ukorijenjena u povijesnim okolnostima i izraz je susreta Boga i čovjeka i čovjekova razumijevanja toga susreta. Kršćanska teologija kao izraz promišljanja vjere u Boga, koji se prema najdubljemu kršćanskom uvjerenju i svjedočenju objavio u Isusu Kristu, makar koliko u sebi sadržavala pluralnost konfesionalnih specifičnosti, kao svoj predmet u bitnome ima istu kršćansku vjeru kao osobnu, društvenu, političku i povijesnu činjenicu. Tako vjera, unatoč tome što je izraz osobnog doživljavanja transcendentne stvarnosti, ne može ostati samo izolirani osobni doživljaj. Ona svoj izraz nalazi u religijskoj, društvenoj i političkoj zajednici. Stoga je razumljivo što je teologija eksplicitno ili implicitno uvijek odraz i izraz ne samo osobne vjere vjernika i njihovih religijskih zajednica nego i društvenih, povijesnih i političkih okolnosti življenja te vjere. Tako teologija, zapravo, reflektira ne samo povijest vjere i vjerničkih zajednica nego i povijest čovjeka i njegova svijeta s njegovim usponima i padovima. Zato je ona i povijesna znanost, budući da u svojim iskazima čuva tragove religijske, filozofijske, kulturološke, političke i ine povijesti različitih podneblja, razdoblja, kultura, tradicija, naroda, pojedinaca i svega onoga što se može označiti povijesno relevantnim.

Pa ako je povijest učiteljica života, i makar koliko to ona sama uvijek nanovo demantirala, ona to ipak jest, onda je povijest teologije učiteljica života koji trađa za Bogom, života koji svjestan vlastite konačnosti smisao svega što jest traži u Božjoj beskonačnosti, koju promatra, doživljava i proživljava očima kršćanske vje-

re. A povijest toga traganja na osobito sustavan, transparentan, jednostavan i čitljiv način ispisana je i opisana u dva reprezentativna sveska nazvana *Klasici teologije*, koje su priredili katolički profesor fundamentalne i ekumenske teologije Heinrich Fries i protestantski crkveni povjesničar i bibličar Georg Kretschmar. Opravdanost njihova izdanja na hrvatskom jeziku, iako se radi o djelu objavljenom prije više od dva desetljeća na njemačkom jeziku, leži u činjenici što oni doista na klasičan način prezentiraju ono najklasičnije iz povijesti kršćanske teologije. A ono što je na takav način klasično, nikad ne gubi svoju vrijednost nego mu se ona s vremenom i iz povijesne distance povećava. U četrdeset pet monografija toga monumentalnog djela sažeti su najvažniji podaci o najznačajnijim autorima, njihovim djelima i misaonim opredjeljenjima, koja odražavaju temeljne zasade kršćanske teologije, njezina nastanka i razvoja, njezina povijesnog hoda u različitim kršćanskim zajednicama, koje na svoj način proživljavaju i promišljaju ono što nazivaju kršćanskim pokladom vjere. Pa iako je djelo nastalo prije gotovo četvrt stoljeća i samim tim ne sadrži niti može sadržavati novija i najnovija teološka istraživanja ni literaturu o njima, ono ipak nimalo ne gubi na svojoj važnosti, budući da donosi mnoštvo podataka, sadržaja, činjenica i popisa važnih primarnih i sekundarnih teoloških djela, koja imaju trajnu vrijednost, pa će bez sumnje biti veliko obogaćenje i poticaj promicanju hrvatske teološke misli i njezina povezivanja s najvećim dometima suvremene teologije u svijetu. A to može biti i poticaj hrvatskim teolozima da se možda više pozabave značajnim kršćanskim teološkim misliocima iz bogate hrvatske prošlosti i sadašnjosti, na koje pada prašina zaborava, ponekad možda više zbog činjenice da su hrvatski nego zbog toga što bi bili manje vrijedni i sadržajni od mnogih stranih teologa, koji su snažno prisutni u hrvatskoj teološkoj literaturi.

Posebno značenje ovog djela sastoji se u njegovu ekumenskom usmjerenju, koje do izražaja dolazi na sasvim konkretan način. Ta konkretnost očituje se u činjenici da katolički autori pišu o protestantskim, porotestantski o katoličkim, a i jedni i drugi o pravoslavnima, te da su u njemu predstavljeni značajni mislioci i tih kršćanskih konfesija i njihovi zajednički uzori iz prvoga kršćanskog tisućljeća. Pritom jasno dolazi do izražaja da se temelj svih kršćanskih konfesija ne samo sadržajno nego i povijesno nalazi u crkvenim ocima, čvrsto oslonjenima na novozavjetnu poruku Isusa Krista Bogočovjeka, koji apostolima nalaže da Radosnu vijest prošire na cijeli svijet. Stoga djelo na najbolji mogući način pokazuje da su mnogi nesporednosti, raskoli i napetosti među kršćanskim Crkvama i teologijama često više izraz njihove nedovoljne ukorijenjenosti u izvornoj kršćanskoj teologiji nego neke stvarne suprotstavljenosti različitih elemenata te teologije. Osobito zainteresiranom i verziranom čitatelju može postati sve jasnije da su ti nesporednosti, raskoli i napetosti često samo ljudsko, previše ljudsko djelo, koje nema nikakva uporišta u Kristovoj zapovijedi ljubavi prema Bogu i prema čovjeku, temeljnim postavkama svake kršćanske teologije.

Možda je ovdje vjernički i teološki posebno znakovita činjenica da predstavljanje klasika teologije počinje s Irenejom, koji je kao mučenik umro oko 200. godine, a završava s Dietrichom Bonhoefferom, koji je godine 1945. kao kršćanski teolog i protivnik Hitlerova režima pogubljen u nacističkom logoru. Time do izražaja dolazi temeljna oznaka kršćanske vjere kao izraza beskompromisne spremnosti za naslje-

dovanje Krista i njegova križa, bez obzira na osobne probitke i na osobna stradanja. Dakako da se tu reflektira i pitanje o tajni zla i stara filozofijsko-teologijska aporija s obzirom na činjenicu da često trpe pravednici, da nerijetko oni najbolji upravo zbog toga što su najbolji doživljavaju najteže progone i, ljudskim očima gledano, najteže nesreće. U tom kontekstu moguće je vrednovati i patnju kršćanskih vjernika i teologa i na hrvatskim prostorima od početka kršćanstva do danas. Tako je moguće na tom tragu promatrati i komunistički progon pravednika, što ga na osobit način simbolizira i u Hrvatskoj i u svijetu blaženi kardinal Alojzije Stepinac, ali i rafinirani progon vjernika s pozicije dominantne suvremene ideologije liberalizma, koja sve vjerničko proglašava zaostalom, otuđenim, nevrijednim, čak i bolesnim. Klasici teologije ovdje zorno pokazuju što je kršćanska vjera, što ona zahtijeva od vjernika i što mu nudi na razmeđima vremena i vječnosti.

Pa ipak, iako je ovo djelo odraz i izraz hoda kršćanstva kroz povijest i u povijesno-političkom i u crkveno-pravnom smislu, ono je ipak prije svega riznica za upoznavanje i spoznavanje istina kršćanske vjere, koje su na različite načine i u različitim okolnostima formulirane, proživljavane i predavane budućim naraštajima. Radi se o neke vrste sažecima kršćanske dogmatike u njezinim višeslojnim i višeznačnim izražajnim oblicima, povijesnim mijenama i trajnim vrijednostima, koje nikakve mijene nisu u stanju u bitnome dovesti u pitanje. Pritom do izražaja dolazi i trajna dvojba oko kršćanskog uvjerenja da je Biblija riječ Božja i riječ ljudska. Bog čovjeku govori božanski, a čovjek ga razumije ljudski. U tom odnosu konstitutivno je prisutna napetost između beskonačnog i konačnog, apsolutnog i relativnog, božanskog i ljudskog. U toj činjenici leži i uzrok čestim i trajnim napetostima između teologije i filozofije, vjere kao odnosa čovjeka prema Bogu i čovjekove potrebe da taj odnos razumije i svojim, razumskim sredstvima. Tako su prva kršćanska stoljeća živjela u napetosti između kršćanske poruke i potrebe njezina razumijevanja sredstvima grčke filozofije, a rezultat tih napetosti zapravo je jezična formulacija gotovo svih bitnih istina kršćanske vjere. No, filozofijsko promišljanje stvarnosti nerijetko se ne samo odmicalo od formuliranih kršćanskih istina nego se od njih i distanciralo, a nerijetko prema njima bilo i neprijateljski usmjereno. To možda upravo i zbog toga što filozofija često ne shvaća da je ona ipak samo činjenica ljudskog uma, dok se teologija bavi i onim što taj um nadilazi, pa ponekad niti shvaća niti prihvaća ograničenost toga uma, pa tako ni vlastitih puteva prema istini. Stoga se može reći da su nesporazumi između vjere i razuma, teologije i filozofije često uvjetovani nerazumijevanjem biti i vjere i razuma, a time i zadaće i teologije i filozofije kao pokušaja razumijevanja stvarnosti. Ta napetost se čini trajnom, i to ne samo zbog toga što bi čovjek bio nesposoban za jasno pojmovno razlikovanje različitih razina stvarnosti, nego i zbog toga što je ta stvarnost po sebi, unatoč svim mogućnostima spoznavanja i istraživanja, ipak misterij, za vjernika prije svega misterij vjere.

Klasici teologije, prikazani u ovom djelu, na neki način zrcale svu povijest kršćanskog odnosa prema stvarnosti, svu napetost između vjere i spoznaje, svu ograničenost čovjekova razumijevanja onoga što jest. Pa ipak, te nejasnoće nisu ih obeshrabrile da pokušaju razumjeti vjeru koju ne razumiju, da vjeruju, makar koliko se to vjerovanje činilo apsurdnim. I ne samo to. Oni su na osnovi svoga razumijevanja vjere, na osnovi jasnih dogmatskih postavki razvijali i kršćanski pastoral, sasvim

konkretnu primjenu istina vjere u svakidašnjemu životu. Stoga je ovo djelo i neiscrpn i izvor za razumijevanje kršćanske pastoralne teologije u različitim razdobljima i područjima kršćanske prošlosti. To, dakako, na osobit način do izražaja dolazi i u promišljanju različitih liturgijskih obreda i bogoslužnih čina, koji su, zapravo, najkonkretniji izraz čovjekova odnosa prema Bogu i najdublja pretpostavka njegova osmišljavanja životnih uspona i padova.

No, površnost suvremenog čovjeka, njegova okrenutost svakidašnjemu događanju, koja je nerijetko samo izraz bijega od stvarnosti, njezine tajnovitosti i zagonetnosti, gotovo da onemogućuje susret s onim što je kao bitno zaokupljalo čovjeka prošlosti i što mu je pružalo orijentaciju u njegovu prostoru i vremenu. A uvid u misaoni svijet klasika teologije obrađenih u ovim svescima nije samo uvid u povijest kršćanske vjere i kršćanske misli, njihovih uspona i padova, uspjeha i neuspjeha, nego i ponudu i osnovu za razumijevanje ne samo suvremenog kršćanstva, nego i suvremenog svijeta uopće, njegove dezorijentiranosti i zapuštenosti, ali i njegove istinske ljepote i božanstvenosti. Stoga iščitavanje onoga što nam nude klasici teološke prošlosti može postati čvrsta pretpostavka za razumijevanje i sadašnjosti, koja se ponekad gubi u bespućima svakovrsne nezainteresiranosti.

dr. sc. Ivan Kordić

UVOD

Djelo *Klasici teologije* pojavljuje se u izdanju C. H. Becka kao i *Klasici političkog mišljenja*, *Klasici sociološkog mišljenja*, *Klasici pedagogije* te *Klasici filozofije*.

Ovaj niz očito ide ususret novoprobudnom shvaćanju povijesti, uvjerenju da se bez nje ne može ni shvatiti ni oblikovati sadašnjost, a ni budućnost, da povijest ne pokazuje samo kako je bilo, nego i kako jest, kakvo je stanje stvari. Upravo danas doživljavamo traganje za smjernicama i odgovorima, koje ne možemo raspoznati samo iz sadašnjosti.

Valjani su razlozi što smo u ovaj niz uvrstili i klasike teologije. Teologija, shvaćena kao metodički opravdano razmišljanje o kršćanskoj vjeri, mjerodavno je obilježila našu već dvotisućgodišnju povijest. To vrijedi i ondje gdje više nismo svjesni kršćanskog podrijetla nekoga fenomena, primjerice shvaćanja čovjeka kao osobe. Motivi i poticaji kršćanske vjere često su plodove donosili izvan crkvenih i kršćanskih zajednica: izjave o ljudskim pravima, sloboda vjeroispovijesti i savjesti, autonomija ljudskih prava, sloboda vjeroispovijesti i savjesti, autonomija zemaljskih stvarnosti kao posljedica kršćanske vjere u stvaranje. Stoga je bavljenje razvojem teološkog mišljenja važan ključ za razumijevanje naše povijesti i sadašnjosti.

Povrh toga je zanimanje za pitanja što ih postavlja teologija, kao i za njezine sadržaje, ponovno probuđeno iz mnogo razloga. Ne zadovoljavamo se golim znanjem o djelima i činjenicama, kao ni tehničkim „know how”. Pitanje: „Čemu sve to?”, pitanje o povezanosti i smislu postavlja se, među ostalim, s obzirom na svijet koji valja opisivati kao svijet savršenih sredstava i pobrkanih ciljeva, kao svijet koji je stigao do granica rasta, za koji je pomisao na budućnost povezana sa strahom i koji pokreće pitanje: Smije li se učiniti sve što je čovjek tehnički u stanju učiniti? Svime time dotičemo obzor ne samo etike i religioznog nego i teološkog mišljenja.

Posebno je obilježje kršćanske vjere, koje se nipošto ne susreće u svim religijama i svjetonazorima, da ona nije samo temeljno čovjekovo opredjeljenje za određena načela i sadržaje, nego se isto tako otvara shvaćanju, obrazlaganju, zaključivanju i opravdavanju, oslanja se na razum, drugim riječima, poprima oblik teologije. Odatle slijedi da se teologija susreće i sučeljava s mišljenjem i izazovima svakoga pojedinoga povijesnog trenutka ili razdoblja. Zato naporu teologije nikad nema kraja; njezina je zadaća uvijek istodobno i stara i nova.

Što su dakle „klasici” teologije? To su teolozi, kojima je u njihovo doba i za njihovo doba pripadalo jednako tako časno kao i istaknuto, te istodobno mjerodavno značenje, značenje koje je i u vremenu koje slijedi važno i djelotvorno.

To značenje i to djelovanje ne odnose se samo na teološko mišljenje, nego i na cjelokupno područje čiji je odraz teološko mišljenje, područje življene vjere i područje vjerskih zajednica, crkava.

Ako pomislimo da vrijeme tako shvaćenoga teološkog mišljenja obuhvaća vremenski raspon od dvije tisuće godina i da se teološko mišljenje nalazi u svim kršćanskim crkvama i njihovoj tradiciji, onda uviđamo kako je teško poimence navesti klasike teološkog mišljenja s namjerom da se ništa uistinu važno ne propusti. Ipak smo to pokušali.

Ovaj prvi svezak *Klasika teologije* obuhvaća imena od Ireneja do Martina Lutera i Petrusa Mogilasa, vremenski raspon od gotovo 1500 godina. Pritom smo pokušali teologe, njihov život, njihovo djelo, njihovo značenje i povijest djelovanja sagledati u povezanosti s posebnom povijesnom situacijom. Odabrana bibliografija o izvorima i najvažnija literatura treba poslužiti kao poticaj za produbljivanje i daljnje proučavanje. Prikaz nastoji biti svakomu razumljiv. Zato se nadamo da će se u izvjesnoj mjeri ispuniti različita očekivanja mogućih čitatelja.

Vjerojatno su teolozi kršćanske antike i srednjega vijeka s pitanjima što ih postavljaju udaljeniji od današnjeg mišljenja i zanimanja nego teolozi novijega doba, koji su prikazani u drugom svesku. Ipak, upravo ćemo u teologa antike naići na strastvenu borbu za istinu kršćanske vjere s obzirom na njezine središnje sadržaje, kao što je tajna Boga, te osoba i djelo Isusa Krista. Ono što su oni nekoć izborili, postalo je osnovnim sastavnim dijelom cjelokupnoga kršćanstva; to je srž ispovijedanja vjere u kojemu su kršćanske crkve Istoka i Zapada jedinstvene. Iz tog su razloga uzeti i teolozi koji upravo za Istočnu crkvu vrijede kao klasici: Origen, Efremski, Grgur Nazijanski i Grgur iz Nise, poslije Gregor Palamas. To ovom djelu daje izrazito ekumensku crtu. Isto vrijedi i za teologe novoga doba, koji su povezani s događajem reformacije. Dolaze do riječi njihovi predstavnici u Njemačkoj, Švicarskoj i Engleskoj, kao i njihovi protivnici ili suparnici. Poseban je čar ovoga djela, što podcrtava njegovo ekumensko ozračje, da često katolički autori prikazuju evanđeličke klasike, a evangelički autori katoličke klasike.

Ovo djelo ipak ne prikazuje neki lijepo raspoređen „niz likova”, nego u mnogo većoj mjeri živahnu sliku, bogatu kontrastima, tako živahnu kao što je i sama povijest u kojoj teologija nastoji vjernicima i svijetu, priopćiti ono što ju zaokuplja. Tako je ovo djelo u svojoj napetoj mnogostrukosti dojmljivo pobijanje Nietzscheove opaske, kako je teologija nalik davno ovršenom snopu ili čaju koji je mnogo puta bio preliven vodom, pa više ne može dati boju.

Ugodna nam je obveza izraziti višestruku zahvalnost izdavačkoj kući C. H. Beck, München, osobito njezinu lektoru, gospodinu dr. Güntheru Schiwyju. On je dao poticaj za ovo djelo, na sve ga moguće načine promicao i sretno proveo kroz razne zapreke. Nadalje, zahvaljujemo suradnicima koji su – svaki na svoj način – prihvatili nakanu i zadaću ovoga djela.

München, svibanj 1981.

*Heinrich Fries
Georg Kretschmar*

Norbert Brox

IRENEJ († oko 200)

„Klasik teologije” je Irenej Lyonski u tom smislu što jamči za raširenu tradiciju crkvene teologije i apologetskog dokazivanja, koje je on kao njihov rani svjedok odlučujuće razradio. Irenej je u svoje doba sudjelovao, na način koji je postao „klasičnim”, pri osobito osjetljivom razgraničenju crkvenoga kršćanstva od religija i religijskih shvaćanja okoline. Pritom su za njega židovstvo i klasična poganska i suvremeno-filozofska religioznost samo ponekad bili aktualni; sva njegova žestina bila je uperena protiv gnoze (tj. gnosticizma), nastale očito istodobno s kršćanstvom, ali neovisno o njemu, dakle kao isto tako nove religije otkupljenja. Ona je u vrijeme Ireneja bila na vrhuncu svojih (većinom mitoloških) sistemskih tvorbi u najrazličitijim školama i skupinama. Način i argumenti kojima se Irenej obranio od te nekadašnje alternative za kršćansku vjeru postali su mnogima uzor; bili su, naime, izvan one situacije polemički i apologetski općenito upotrebljivi i vodili prema temeljnim formalnim načelima crkvene teologije, koja su u budućnosti u tolikoj mjeri postala nešto što se u svakom apologetskom postavljanju temelja crkvenoga kršćanstva samo po sebi razumije, da mjerodavni Irenejev udio u tome uopće nije ostao poznat ni prepoznat. Istodobno je Irenej do danas prvorazredni, „klasični” religijsko-povijesni izvor za poznavanje gnosticizma (vidi i IV pogl.).

I. Život

Oskudni su biografski podaci o Ireneju. Budući da su njegove glavne djelatnosti, koliko su poznate, bile u godinama oko 170.–180. poslije Krista, vjerojatno je bio rođen još prije sredine stoljeća, a umro je oko 200. Bio je iz Male Azije, ali je kao odrasli živio u Lyonu, u južnoj Galiji. Je li iz obiteljskih, poslovno-gospodarskih ili pak crkvenih interesa otišao u tamošnju koloniju, u kojoj se govorio grčki, nije poznato. U svakom je slučaju igrao istaknutu ulogu u galskoj crkvi, tako da je nakon mjesnoga progona kršćana godine 177. postao nasljednik gradskog biskupa, koji je bio pogubljen zajedno s ostalim kršćanima. Osim toga, poznato je da je u dva slučaja preuzeo nadregionalne crkvene misije. Oba su puta kršćanske općine iz Viennea i Lyona, u stilu tadašnje međucrkvne komunikacije, nastojale imati utjecaja na rimskog biskupa i potaknuti ga, u određenim spornim pitanjima, na pomirljivije držanje prema trećemu. Posredovanje je bilo povjereno Ireneju, čije grčko ime upućuje na miroljubivost (na što aludira Euzebije, *Crkvena povijest* V 24, 17). Jedanput (oko 177.) putovao je kao prezbiter u Rim, da bi ishodio razumijevanje prema osporavanoj teologiji montanista, upravo nastajućem futurističkom pokretu u kršćanstvu. Drugi je put pisao (sadržano u izvacima: Euzebije, *ibid.* V 24, 12-17) pismo rimskom biskupu Viktoru I. (189–199), da bi ga odvratilo od spremnosti na kompromis pri njegovim naporima u prilog svecrkvenog pojednostavnjivanja uskrasnog datuma, pri čemu se jasno može razabrati njegovo pristajanje uz domaću crkvu u Maloj

Aziji, koja je odstupala od uobičajene prakse. – Time smo već iscrpili poznate datume. O Irenejevu crkvenom djelovanju u južnoj Galiji, osim činjenice da je obavljao biskupsku službu (i da se trudio upoznati keltski jezik te zemlje iz misionarskih razloga: *Adv. haer. praef.* 3), ne zna se ništa.

II. Djelo

Od više Irenejevih pisanih radova sačuvala su se samo dva: opsežno *Razotkrivanje i obaranje lažno nazvane spoznaje (gnoze) (adversus haereses)* u pet knjiga, samo manjim dijelom sačuvan na grčkom izvorniku, ali zato cjelovito u jednom starocrkvenomu latinskom prijevodu, te djelomično u armenskom i sirijskom prijevodu; osim toga, vrlo kratki *Prikaz apostolskog navještanja (epideixis)*, koji (sačuvan samo na armenskom) na popularniji način i vjeroučiteljskim stilom želi sažeti temeljna vjerska učenja s njihovim biblijskim dokazima. Uz to su još sačuvani samo dijelovi *Pisama* i oskudni *Fragmenti*. Irenejev učinak u crkvenoj teologiji drugoga stoljeća i izvan nje može se u svakom slučaju jasno prepoznati iz jako polemičnog *Razotkrivanja*.

U teologiji ovih spisa posebno upadaju u oči dvije perspektive: s jedne strane njezini forsirano antignostički naglasci, a s druge strane neobično bogata zalih predaje u temama, argumentima, svetopisamskim dokazima, paradigrama, načinima mišljenja, opredjeljenjima itd., što Irenej izričito uzima iz tradicije svoje (maloazijske) crkve i ciljano posuvremenjuje. Svojstvene crte teologije razumiju se, dakle, djelomično iz gnostičke alternative, djelomično iz tradicije koja se nastavlja pisati, kao i iz Irenejeva osobnog tumačenja kršćanstva.

III. Značenje

1. Ograničenja

Irenejevo značenje za povijest teologije i crkvenu povijest jest, kao što smo naznačili, u određivanju mjesta na kojemu prebiva kršćanstvo drugoga stoljeća, koje je formulirao na temelju svojegaga prosuđivanja čovjekovih uvjeta i spoznajne sposobnosti, i to u sučeljavanju s istodobnim nekršćanskim religijama. Irenej je dijelio mišljenje svojega doba da ništa nije od većeg interesa nego pitanje o Bogu, i to kao pitanje o „spasu” ljudskog života. Po Ireneju ono se za čovjeka rješava kad on otvorenim očima i realističnom procjenom vlastitoga stanja traži presudnu istinu. Židovi, pogani i gnostici nude svoje odgovore. Irenej ih može, pomoću vlastite sumnje, sve skupa diskvalificirati kao zastarjele, tj. nedostatne i kao one koji vode u zabludu, koji su apsurdni. Oni padaju u njegovim očima na znanim činjenicama. Polemika protiv njih znatno je shematizirana i prilagođava se vladajućem stilu tadašnjeg sučeljavanja oko svjetonazorskih pitanja.

Židovi se za Ireneja ponašaju na sasvim neshvatljiv način. Iako su, naime, bili obdareni svim pretpostavkama da spoznaju istinu, ipak nisu htjeli uvidjeti što se odigralo u njihovoj sredini (*Adv. haer.* IV 33, 1). Njihova Biblija bi ih bila poučila o svemu što dolazi i što se u međuvremenu dogodilo; bili su od Boga pripremlje-

IRENEJ
(crtež prema starom predlošku
Rallisa Kopsidisa)

ni na sve. Ali oni pogrešno čitaju proroštva i zato su se našli „u čistoj aporiji” (V 33, 3) sa svojim doslovnim (umjesto tipološkim) shvaćanjem teksta. Njihova vlastita Biblija za njih je nejasna knjiga. Osnovna im je pogreška što misle da mogu spoznati Oca bez posredništva Sina, dok je Bog Izraelu već govorio preko svojega Logosa (IV 7, 4). A „ono što je vidljivo od Oca jest Sin”, kao i „ono što je nevidljivo od Sina jest Otac”. To što su htjeli posjedovati Oca i odbaciti Sina, njihova je zlokobna zablude (IV 6, 1); oni nemaju Oca. Njihova je vjera, počev od utjelovljenja, anakronična. Bezizgledno su nadiđeni događajima povijesti, koju je Bog dalje vodio, i ustručavaju se prihvatiti spasenjsko-povijesni progres (IV 11, 4). U međuvremenu se dogodilo nešto presudno: „Božji vinograd nema više ograda, raširen je diljem svijeta i predan poganima; Židovi, koji se zatvaraju, odbačeni su (IV 36, 2). Kao što je Jakov došao na Ezavovo mjesto, tako je na mjesto Židova stupila Crkva (IV 21, 3). Kako su sada u neposlušnosti, i njihovo je držanje nepošteno, a napor da služe Bogu samo je hinjen (IV 33, 1; 12, 1). I krivi su što ih je zapala uloga, koju treba nazvati fatalnom: „Da Židovi nisu postali ubojice Gospodina, što ih stoji vječnoga života, i da nisu ubijali apostole i progonili Crkvu, zbog čega su se strmoglavili u dubinu gnjeva, mi ne bismo mogli biti spašeni” (IV 28, 3). Na temelju njihova odbijajućeg stava Irenej je Židove otpisao i zna reći da njihova vjera nije (više) put.

Upravo je obrnuto s *poganima*. Oni ničime nisu bili pripremani za dolazak istine. U njihovim gledištima (mitologija i filozofija) nije bilo nikakve vezanosti za Evanđelje (IV 24, 3; III 4, 2). Pravi je Bog njima nepoznat (III 6, 3). Ali Irenej im ništa ne predbacuje: njihovo je neznanje bilo nedužno i (prema Dj 14, 16; 17, 30)

Bog ga je izričito dopustio (III 12, 9). No, prije svega to je stvar prošlosti. Za Ireneja su pogani u cjelini oni koji su se u međuvremenu prepustili Božjem planu i djelovanju. Obraćanje se i otkupljenje pogana „posrećilo” (III 4, 2). Iz pogana je nastala Crkva (IV 30); Bog ih je učinio „subaštinicima i sustolnicima” (I 10, 3). Irenej upadljivo nigdje izričito ne zna o daljnjem lutanju pogana za razliku od Židova i gnostika. Kao Izrael iz Egipta, tako su i oni utekli iz mračne prošlosti (*epid.* 46). I tako Irenej govori o njima s očitom naklonošću – on sam poganski kršćanin u pogansko-kršćanskoj Crkvi. Za njihove (nekadašnje) zablude ima puno razumijevanje. Čak smatra da kršćani imaju obveze prema poganima: mogu im zahvaliti za gospodarski napredak (IV 30, 1) i za sigurnost na cestama i vodenim putovima (IV 30, 3): „Svijet ima mir po njima.” – Doduše, padaju i nepovoljnije izjave. Ali u takvim slučajevima tema nikad nisu pogani; zbog općenite potrebe za spasenjem, Irenej npr. s Pavlom (Rim 1, 25) ustanovljuje krivnju svih ljudi, dakle i pogana (IV 33, 1). Ili je zato što su gnostici crpili iz poganskih izvora, što nisu priznavali, ali se moglo dokazati, važno polemički kazati da pjesnici i filozofi nisu poznavali istinu (II 14, 7). Ako su već pogani bezizlazno lutali, još je lošije s mišljenjima heretika (II 14, 2), pred kojima pogani još uvijek imaju prednost (II 9, 2; 14, 1.9). Napori mnogih poganskih filozofa s njihovim oskudnim rezultatima znak su čovjekove nemoći kad se radi o traganju za istinom, čime ovdje nisu dezavuirani pogani nego gnostici, koji tako neumjereno precjenjuju čovjeka. – Pogani su za Ireneja pripadali onima koji bez objave lutaju, ali ne spadaju među one koji su još uvijek neposlušni prema Bogu.

Gnostici, konačno, prema Irenejevu sudu, brane krajnje apsurdni položaj kad je u pitanju istina uopće. Umjesto da puste da im se kaže istina, sami kreću u potragu i završavaju u zabludama koje su „pronašli”. Njihov dualizam slike Boga, svijeta i čovjeka, njihov odnos prema povijesti, njihova predodžba o spasenju, njihovo ophođenje s tekstovima najrazličitijih religijskih tradicija, njihova elitistička samosvijest, njihova kritika svake suglasnosti s ovim svijetom (npr. u crkvenoj teologiji), ukratko, svaka pojedinost i zbroj njihovih gledišta izrazito su na stranputici i jasno se mogu pobiti. Irenej piše u nezgodnoj suparničkoj situaciji svoje Crkve s gnostičkom religijom. Otud opširnost i emocije u njegovoj replici, a s druge strane duboki utjecaj gnostičkih predložaka na njegovu teologiju. On se spori oko materijalnih iskaza (npr. uskrsnuće) i načelno metodički oko pristupa Božjoj spoznaji (npr. pitanja autoriteta, predaje, Biblije). – Polazeći od svojega crkvenog ispovijedanja vjere (bez uporabe filozofskih sredstava), Irenej pomoću pripadajućih (često lokalnih) egzegetskih i teoloških tradicija umije pobiti svaki iskaz, koji odstupa od toga, te dati ispravne odgovore.

2. Očitost istine

Za čovjeka je riječ o spoznaji istine. Ona po Ireneju nije elitistička nego sveopće pristupačna i može se doseći vrlo neposredno, a ne mukotrпно. Za to se traži neizopačena sposobnost uviđanja i skromni stav pristanka. Postoji, naime, očevidnost istine: činjenice koje nikome nisu nepoznate. „Vjera se gradi na stvarima koje su istinski ovdje da bismo vjerovali u činjenično kakvo ono jest” (*ibid.* 3). Ono činjenično je u tom smislu sva stvarnost svijeta i povijesti, od stvaranja do sadašnjosti Crkve. Irenej neprestano govori o danostima i događajima povijesti. To je za njega

KLASICI TEOLOGIJE I.

Nakladnik

Golden marketing-Tehnička knjiga
Zagreb, Jurišićeva 10
tel.: 01/4810-819, 4810-820
faks: 01/4810-821
e-mail: gmtk@gmtk.net
www.gmtk.net

Urednik

Ilija Ranić

Lektorica

Alka Zdjelar-Paunović

Likovno rješenje korica

Studio Golden

Grafički urednik

Nenad B. Kunštek

Tisak i uvez

Profil International, d.o.o., Zagreb

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica – Zagreb

UDK 21-05
929

KLASICI teologije / priredili Heinrich Fries i Georg Kretschmar ; prevela s njemačkog
Ljiljana Matković-Vlašić ; stručna redakcija i predgovor Ivan Kordić. – Zagreb : Golden
marketing-Tehnička knjiga, 2004- .

Prijevod djela: Klassiker der Theologie.

ISBN 953-212-004-1 (cjelina)

Knj. 1: Od Ireneja do Martina Luthera. – 2004.

Prijevod djela: Von Irenaeus bis Martin Luther. – Bibliografija iza svakog poglavlja. –
Kazalo.

ISBN 953-212-005-X

1. Fries, Heinrich

I. Teolozi -- Biografije

II. Irenaeus Sirmiensis, sanctus -- Život i
djelo

III. Origen -- Život i djelo

IV. Athanasius, sanctus -- Život i djelo

V. Ephraim Syriensis, sanctus -- Život i djelo

VI. Gregorius Nazianzenus, sanctus
-- Život i djelo

VII. Gregorius Nyssenus, sanctus -- Život

i djelo

VIII. Augustinus, Aurelius -- Život i djelo

IX. Cyrillus Alexandrinus, sanctus -- Život

i djelo

X. Silva Candida, Humbert a -- Život i djelo

XI. Anselmus Cantuariensis, sanctus -- Život

i djelo

440720045

XII. Bonaventura, sanctus -- Život i djelo

XIII. Thomas Aquinas, sanctus -- Život i
djelo

XIV. Duns Scotus, Iohannes -- Život i djelo

XV. William of Ockham -- Život i djelo

XVI. Bernhard de Clairvaux -- Život i djelo

XVII. De Vio, Tommaso -- Život i djelo

XVIII. Luther, Martin -- Život i djelo

XIX. Melanchthon, Philipp -- Život i djelo

XX. Calvin, Jean -- Život i djelo

XXI. Bellarmino, Roberto -- Život i djelo

XXII. Gregorius Palamas, sanctus -- Život

i djelo

XXIII. Hooker, Richard -- Život i djelo

XXIV. Mogilas, Petrus -- Život i djelo